

USKONTO MAALLISTUNEESSA YHTEISKUNNASSA

ILKKA PYYSIÄINEN

Uskontososiologiassa paljon keskusteltu *maallistuminen* eli *sekularisaatio* (ks. Ketola & Pesonen & Sjöblom 1997) voidaan ymmärtää uudella tavalla, kun otetaan huomioon, että uskonto ja teologia eivät ole yksi ja sama asia. Uskonto, päinvastoin kuin teologia, on luonnollista. Kaikki ihmiset ovat luonnostaan kykeneviä muodostamaan uskonnollisia uskomuksia ja osallistumaan uskonnolliseen käyttäytymiseen aivan samoin, kuin he oppivat kielen luonnostaan. Eri kulttuureissa on tietysti erilaisia kieliä ja eri uskontoja, mutta jokaisella terveellä vastasyntyneellä on myötäsytynäinen kyky oppia mikä tahansa niistä (ks. Lawson & McCauley 1990; Gopnik & Meltzoff & Kuhl 2001). Sen enempiä uskonnollisten käsitysten kuin kielenkään oppimiseen ei tarvita erityistä organisoitua opetusta (Wiebe 1991; McCauley 2000; Boyer 1994 & in press; Pyysiäinen in press.).

Teologia sen sijaan on uskonnollisten uskomusten systematisointia ja teoriaa, jota kukaan ei opi samalla tavalla luonnostaan kuin kieltä tai uskontoa. Se vaatii vaivalloista opiskelua ja muistuttaa enemmän kielioppia tai kielentutkimusta siinä mielessä, että se ikään kuin tasapainottelee kuvauksen ja ohjeellisuuden välillä. Yleisemmällä tasolla sanottuna teologia on lähempänä tiedettä kuin kansanomaista ajattelua. (Ks. Wiebe 1991; McCauley 2000; Boyer in press, ch. 9; Pyysiäinen 2001, 86–88; in press, ch. 7.)

On kuitenkin huomattava, että sanaa *teologia* käytetään kahdesta erilaisesta instituutiosta. Yhtäältä on kirkkojen piirissä harjoitettavaa teologista ajattelua, toisaalta akateemista yliopistoteologiaa. Lisäksi teologialla ei tässä tarkoiteta vain kristillistä teologiaa, vaan minkä tahansa uskonnon teologiaa.

Kuitenkin vain kristinuskon piirissä on syntynyt ero kirkollisen ja akateemisen teologian välillä. Siinä missä kirkollinen teologia pyrkii kirkon opin selkeään ilmaisemiseen ja perustelemiseen, akateeminen teologia pyrkii olemaan kristinus-

kon tieteellistä tutkimusta. Sen ei voida ainakaan suomalaisissa teologisissa tiedekunnissa sanoa epäonnistuvan tieteellisyyspyrkimyksessään yhtään sen enempiä kuin muun humanistisen tutkimuksen.

Akateemisen teologian erityspiire on kuitenkin sen yhtäaikainen pyrkimys erottautua kirkollisesta teologiasta ja samalla kuitenkin säilyttää jonkinlainen puheyhteys siihen. Muilla tieteenaloilla ei ole vastaavaa dilemmaa. En ole tässä kuitenkaan ensisijaisesti kiinnostunut teologian tieteellisyydestä, vaan uskonnon ja teologian suhteesta maallistumiskysymyksen osalta.

TEOLOGIA JA TIETEELLINEN USKONTO

Kirkollisen ja akateemisen teologian pesäero juontuu suoraan siitä empiirisen tieteen ja ideologiakriittisen ajattelun voittokulusta, jonka juuret ovat jo 1300-luvulla ja erityisesti valistuksen kaudella (ks. Crombie 1959). Kuten Pascal Boyer (in press, ch. 9) toteaa, aina kun teologia on pyrkinyt kiistämään jonkin tieteen piirissä esitetyn väitteen, se on kuitenkin hävinnyt kiistan. Joka ikisen. Aina. Kaikki nämä tapaukset on myös myönnetty kirkon piirissä, usein tosin kymmenien ellei satojen vuosien viipeellä. Kirkkojen piirissä on luonnollisesti ollut vaikea hyväksyä muiden instituutioiden uskomuksia, jotka näyttävät olevan ristiriidassa kirkollisten uskomusten kanssa. Toisaalta minkä tahansa kirkon nousu yhdeksi yhteiskunnan keskeisistä valtainsstituutioista edellyttää aina kompromisseja. Siksi avoin konflikti tiedeinstituution kanssa on nykyään ollut pakko sovittelua rauhalliseksi rinnakkaiseloksi.

Tällaisten tendenssien selittäminen on laajakantoinen sosiologinen tehtävä, johon en tässä edes yritä ryhtyä. Haluan vain kiinnittää huomiota siihen, miten tämän kehityksen seurauksena sekä kirkollinen että akateeminen teologia ovat rakentaneet ja edelleen rakentavat sellaista ver-

siota kristinuskosta, joka olisi yhteensopiva tieteellisen maailmankuvan kanssa. (Esikuvia voidaan toki löytää jo varhaisten kirkkoisien pyrkimyksistä sovittaa yhteen kirkon oppia ja antiikin filosofiaa.) Toisaalta myös monet tieteenekijät ovat osallistuneet tähän projektiin, koska ovat halunneet saattaa sopusointuun kaksi arvostamaansa instituutiota, tieteen ja uskonnon. (Ks. Pyysiäinen 1999.)

Boyer'n mukaan ei ole mikään uutinen, että moderni "teologisoitu" kristinuskko on yhteensopivaa tieteen kanssa, koska se on määrätietoisesti juuri sellaiseksi rakennettu. Ongelma on kuitenkin siinä, että näin on revennyt kiulu kansanomaisten uskonnollisten käsitysten ja teologisoidun tai "tieteellistetyn" uskonnon välille. Uskonnonsta on pyritty riisumaan paljon sellaista, mikä on kautta historian ollut uskonnolle tyypillistä mutta mikä on tieteellisen maailmankuvan kannalta kestämatöntä. Näin esimerkiksi jumala ei enää olekaan intuitionvastainen ihmisenkaltainen toimija, vaan jonkinlainen abstrakti filosofinen prinssiippi, viime kädessä "oleminen itse", kuten Paul Tillich asian ilmaisi (ks. Macquarrie 1988, 368–372). Kun konkreettisesti ymmärretyt intuitionvastaiset olennot näin muuttuvat filosofiksi periaatteiksi, muuttuu uskontokin väkisin metafysiikaksi – tai sitten jonkinlaiseksi terapiaksi (ks. Kivivuori 1999).

On kuitenkin olemassa jopa kokeellista todistusaineistoa siitä, että ihmisen ei ole mahdollista soveltaa tällaisia abstrakteja käsitteitä arkisessa online-päätelyssä (Barret & Keil 1996). Se on paitsi kognitiivisesti liian vaativaa myös ei-motivoivaa. Miten johtaa mitään arkielämän kannalta merkittävää esimerkiksi väitteestä, että jumala on oleminen itse? Mitä muuta maallikko voi tähän sanoa kuin: "Jassoo". Niinpä ihmisillä vaikuttaakin olevan kaksi eri jumalakäsitetä: opittu "teologisesti korrekti" (Barrett 1999) käsitys ja se osin lausumaton käsitys, johon nojataan käytännön päätelyssä ja joka on perusteiltaan ihmiselle hyvin luontainen (kuvaavassa, ei normatiivisessa mielessä).

Tästä on tietenkin se seuraus, että useimmat ihmiset kokevat teologisoidun uskonnon vieraaksi ja käsittämättömäksi. Sillä ei ole mitään annettavaa arkiseen elämään. Helsingin Sanomien (28.3.2001) uutisen mukaan akatemiaprofessori Simo Knuuttilan synodaalokokouksessa pitämä alustus jumalasta oli mykistänyt jopa Helsingin hiippakunnan papit. "Tämä nyt oli niin kaukana arki-

päivästä kuin olla voi", kommentoi kirkkoherra Martti Pitkänen. "Evidentiaalisella teismillä" on kovin vähän tekemistä lähiöiden alkoholi- ja väkivaltaongelmien kanssa. Maallistumisessa voidaankin hyvällä syyllä sanoa olevan kyse muun muassa siitä, että ihmiset ovat enemmän tai vähemmän lakanneet osallistumasta institutionaaliseen uskontoon siellä, missä se on ollut mahdollista. On hieman ironista, että maallistuminen on näin osin seurausta juuri siitä, että teologit ovat itse luoneet uskonnon, joka toimii vain teoriassa.

Apua on etsitty uusista kirkollisista toimintamuodoista. Kirkko tarjoaa erilaisia diakonisia palveluja, joita ihmisten alkaa olla yhä vaikeampi saada miltään muulta instituutiolta (ks. Luhmann 1984). Tämä luonnollisesti synnyttää yleistä sympatiaa kirkkoa kohtaan. Toisaalta kirkon jäsenyys kiinnostaa monia, koska he kokevat kirkon kuitenkin periaatteessa vaalivan asiaa, joka vaikuttaa hyvältä ja tärkeältä, vaikka se onkin teologisoitu käsittämättömäksi. Diakonisissa palveluissa ei kuitenkaan välttämättä ole mitään spesifisesti uskonnollista. Niinpä myös niiden korostaminen voidaan nähdä yhtenä merkinä maallistumisesta.

Teologisoidun uskonnon edustajat sen sijaan katsovat, että kansanomaisen uskonto on puutteellinen versio todellisesta oikeasta uskonnosta. Tällainen näkemys on vaikuttanut myös uskontotieteessä, kun on katsottu, että uskonnosta saadaan parhaiten tietoa tutkimalla uskonnollisia "virtuooseja": samaaneja, mystikoita, teologeja jne. (esim. James 1971). Tämä on sitä todellista uskontoa, josta kansalla on vain puutteellinen käsitys. Oikeampi lähestymistapa olisi kuitenkin katsoa virtuoosien uskonto erityistapaukseksi yleisestä uskonnollisuudesta.

Kristinuskon sisäisiä kansanomaisia käsityksiä ei teologisoidun uskonnon piirissä kuitenkaan välttämättä koeta erityisen ongelmalliseksi, paitsi sellaisissa erityisen silmiinpistäväissä tapauksissa kuten esimerkiksi kuuluisa Nokian herätys. Sen sijaan muun kuin kristillisen perinteen uskomukset voidaan surutta todeta "huuhaaksi", kun ne eivät täytä filosofisen sofistikaation vaatimuksia (esim. Tiensuu 2000). Kun kritiikissä vedotaan tieteellisiin tai yleisiin filosofisiin rationaalisuuden periaatteisiin, syntyy helposti sellainen väärä käsitys, että teologisen kristinuskon perustana olevat uskonnolliset uskomukset olisivat tieteellisinkin perustein jotenkin rationaalisempia kuin muiden uskontojen. Teologisoidun kristin-

uskon näkökulmasta maallistumista on siis se, että ihmiset eivät ole kiinnostuneita teologiasta, vaan uskonnosta. Tämä on tietysti hieman ironista, mutta tästä koko maallistumiskeskustelu näyttää saaneen alkunsa.

Mikäli Robert McCauley (2000) on oikeassa teesissään, että uskonto on luonnollista ja tiede luonnotonta (lue: harvinaista), niin todellinen maallistuminen ei kuitenkaan ole vielä edes näköpiirissämme. Luonnollisiin ajattelun mekanismeihin perustuvat intuitionvastaiset uskomukset ovat erottamaton osa ihmisten todellisuutta. Niitä vain ei aina käytetä teologisesti korrekilla tavalla. Jälleensyntymisusko, horoskoopit ja ufo-usko elävät rinnan luterilaisten uskonkäsitysten kanssa, mistä luterilaisen kirkon piirissä on jatkuvasti oltu huolissaan.

McCauley ei kuitenkaan käsittele kysymystä todeksi uskomisesta. Siitä, että kykenemme luonnostamme muodostamaan uskonnollisia uskomuksia, ei välttämättä seuraa näiden uskomusten uskomisen todeksi. Vaikka ne olisivat kuinka käyttökelpoisia, niihin voidaan silti omaksua myös kriittisesti arvioiva asenne. Miksi ja milloin näin tapahtuu, ei ole vastattavissa tässä kirjoituksessa. Tämä on kuitenkin *maallistumisen* käsitteen toinen merkitys.

Uskonnon ja teologian erottaminen toisistaan saattaa maallikosta ehkä kuulostaa epäuskottavalta. Monelle uskonnollisen vakaumuksen elähdyttämänä teologiseen tiedekuntaan tulevalle opiskelijalle on kuitenkin sokki, että opiskelu tähtääkin tieteelliseen koulutukseen. Osa sopeutuu tähän, osa ei. Sopeutumattomat ovat muun muassa perustaneet oman teologisen instituutinsa täydentämään tiedekuntien antamaa opetusta. Sopeutuneet puolestaan joko omaksuvat teologisoitun kristinuskon tai enemmän tai vähemmän vieraantuvat uskonnosta.

Teologisoitu kristinuskko toimii uskontona lähinnä teoreettisen pohdiskelun tasolla, siis eräänlaisena maailmankatsomuksena. Koska tieteilijällä ja teologilla toimivat samat ajattelun lainalaisuudet kuin maallikollakin, on kuitenkin mitä todennäköisintä, että myös he nojaavat nopeassa käytännön päättelyssä huomattavasti kansanomaisempaan uskontoon (ks. Boyer 1994, 220 & 260–261; Kuhn 1996; Barrett 1999). Heidän reflektiiviset julkilausutut käsityksensä voivat siten olla ristiriidassa heidän lausumattomien käytännön uskomustensa kanssa.

Maallistumisesta voidaan puhua kahdessa eri merkityksessä: 1. välinpitämätön tai kriittinen asenne teologiaan (mutta ei välttämättä uskontoon) ja 2. välinpitämätön tai kriittinen asenne uskontoon (mutta ei välttämättä teologiaan). Tässä on kiinnostavaa se, että uskonnollisuus ei välttämättä edellytä kiinnostusta teologiaan eikä teologia välttämättä uskontoon siinä mielessä, kuin nämä käsitteet on tässä ymmärretty. Toinen merkittävä havainto on se, että teologia on reagoinut tieteseen siten, että se on itse tullut edesautta-neeksi maallistumista sanan ensimmäisessä merkityksessä.

Tämä kaikki merkitsee edelleen sitä, että kysymys maallistumisesta liittyy kysymykseen tieteen asemasta ja merkityksestä monisyisemmin kuin aiemmin on ajateltu. Yleensä ei ole totuttu ajattelemaan, että teologian asemaa tulisi tarkastella tieteen aseman yleisessä kontekstissa. Kuitenkaan ei ainoastaan akateeminen teologia, vaan osin myös kirkollinen teologia nimenomaan kuvastaa tieteellisen ajattelutavan tuloa uskonnon alueelle. Teologia on uskontoa koskevaa teorianmuodostusta, jossa käytännöllinen ja teoreettinen tiedonintressi ovat mielenkiintoisessa jännitteessä keskenään.

Teologisoitun uskonnon asemaa yhteiskunnassa tulisi näin ollen ainakin osittain tarkastella osana kysymystä tieteen asemasta yhteiskunnassa. Käytännön sovellusten tekeminen humanistisesta ja yhteiskuntatieteellisestä tutkimuksesta on siinä mielessä hyvin ongelmallista, että ihmisten ei voida olettaa jatkuvasti muuttavan ajatteluaan ja käyttäytymistään uusimman tutkimustiedon perusteella. Ristiriita on erityisen ilmeinen, kun asetamme vastakkain satojen tuhansien vuosien evoluutiossa kehittyneet käyttäytymisaipumukset ja vuosikymmenittäin vaihtuvat filosofiset muotiteoriat. Vastaavilta sovellusongelmilta ei säästyä luonnontieteissäkään (ks. esim. Dupré 1999). Teologian soveltaminen on oma lukunsa tässä tieteen ja arkielämän dialogissa, eikä yhtään sen ongelmattomampi.

Hyvä ratkaisu tähän ei mielestäni ole tieteen vesittäminen arkiajattelulla ("kaikki ovat yhtä oikeassa", "objektiivisuutta ei ole olemassa" jne.). Tiede toimikoon autonomisena omalla alueellaan, mutta yksityisen ihmisen elämän kannalta asiantuntijavalta on yleensä vahingollista tai ainakin kiusallista. Ihmiset ovat vuosituhansia

osanneet elää elämänsä ilman tieteellisiä neuvoja. Se, mitä tiede voi tarjota, on teoreettinen tieto siitä, miten maailma toimii. Totuus ja käyttökelpoisuus ovat kuitenkin kaksi eri asiaa.

Lopuksi on syytä korostaa, että ero *uskonnon ja teologian* välillä on tässä analyttinen erottelu. Todellisuus ei jakaannu selkeästi kahtia uskontoon ja teologiaan. Yksittäisten ihmisten ajattelu ja kokeminen sisältää vaihtelevassa määrin aineksia

molemmista. Tämä erottelu mahdollistaa kuitenkin inhimillisen ajattelun ja käyttäytymisen paremman ymmärtämisen ja selittämisen. Hypoteesi kaipaa kuitenkin huolellista tutkimista, niin historiallista kuin empiiristäkin. Näin saatu tutkimustieto voi olla yhteiskunnallisen päätöksenteon kannalta relevanttia, vaikka siihen ei missään nimessä olekaan sisäänrakennettu minkäänlaista luontaista normatiivisuutta.

KIRJALLISUUS

Barrett, Justin L.: Theological correctness: Cognitive constraint and the study of religion. *Method & Theory in the Study of Religion* 11 (1999): 4, 325–339

Barrett, Justin L. & Keil, Frank: Conceptualizing a nonnatural entity: Anthropomorphism in God concepts. *Cognitive Psychology* 31 (1996): 3, 219–247

Boyer, Pascal: *The Naturalness of Religious Ideas. A Cognitive Theory of Religion*. Berkeley: University of California Press, 1994

Boyer, Pascal: *Religion Explained*. New York: Basic Books, in press

Crombie, A. C.: *Medieval and Early Modern Science, I–II*. Garden City, NY: Doubleday Anchor Books, 1959 (1953)

Dupré, John: Are whales fish? P. 461–476. In: Medin, Douglas & Atran, Scott (eds.): *Folkbiology*. Cambridge, MA: The MIT Press, 1999

Gopnik, Alison & Meltzoff, Andrew N. & Kuhl, Patricia K.: *The Scientist in the Crib. What Early Learning Tells us about The Mind*. New York: Perennial, 2001 (1999)

James, William: *The Varieties of Religious Experience*. London: Collins, Fontana, 1971 (1901–1902)

Ketola, Kimmo & Pesonen, Heikki & Sjöblom, Tom: Uskonto ja moderni yhteiskunta. S. 89–127. Teoksessa: Ketola, Kimmo & Korkee, Simo & Pesonen, Heikki & Pyysiäinen, Ilkka & Sakaranaho, Tuula & Sjöblom, Tom (toim.): *Näköaloja uskontoon*. Helsinki: Yliopistopaino, 1997

Kivivuori, Janne: *Psykokirkko*. Helsinki: Gaudeamus, 1999

Kuhn, Deanna: Is good thinking scientific thinking? P. 261–281. In: Olson, David R. & Torrance, Nancy (eds.): *Modes of Thought*. New York: Cambridge University Press, 1996

Lawson, E. Thomas & McCauley, Robert N.: *Rethinking Religion. Connecting Cognition and Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990

Luhmann, Niklas: *Religious Dogmatics and the Evolution of Societies*. Tr. by P. Beyer. New York: The Edwin Mellen Press, 1984 (1977)

Macquarrie, John: *Twentieth-Century Religious Thought*. London: SCM Press, 1988 (1963).

McCauley, Robert N.: The naturalness of religion and the unnaturalness of science. P. 61–85. In: Keil, Frank C. & Wilson, Robert A. (eds): *Explanation and Cognition*. Cambridge, MA: The MIT Press, 2000

Pyysiäinen, Ilkka: God as ultimate reality in religion and in science. *Ultimate Reality and Meaning* 22 (1999): 2, 106–123

Pyysiäinen, Ilkka: *Harvat ja valitut. Kirjoituksia ihmismielestä ja uskonnosta*. Helsinki: Yliopistopaino, 2001

Pyysiäinen, Ilkka: *How Religion Works. Towards a New Cognitive Science of Religion*. Leiden: E. J. Brill, in press

Tiensuu, Kyllikki: Tarvitsemme asiallista tietoa kristinuskosta. *Helsingin Sanomat* 5.10.2000

Wiebe, Donald: *The Irony of Theology and the Nature of Religious Thought*. (McGill-Queen's Studies in the History of Ideas, 15.) Montreal: McGill-Queen's University Press, 1991.